

Les traduccions llatines de la *Doctrina pueril* de Ramon Llull*

Joan Santanach i Suñol

Centre de Documentació Ramon Llull

Universitat de Barcelona

jsantanach@ub.edu

1. Tradició romànica i llatí en Ramon Llull

La formació cortesana de Ramon Llull no és un aspecte anecdòtic de la seva biografia. Es tracta d'una qüestió que va marcar profundament la seva producció i que la distingeix de l'obra d'altres autors que, com ell, van escriure sobre temes filosòfics i teològics a cavall dels segles XIII i XIV. No tant pel que fa als coneixements de llatí que va arribar a adquirir, suficients per compondre un bon grapat de títols amb una llengua potser poc elegant però efectiva, com per les implicacions que aquestes deficiències de formació comportaven. La manca de familiaritat del beat amb la tradició llatina, que es troba a la base, en canvi, de la producció dels autors contemporanis, n'és una i no pas de les menors. Els referents de Ramon abans de la conversió a la penitència –la poesia trobadoresca, la narrativa artúrica– eren plenament romànics. No podia ser d'altra manera. Aquest bagatge cultural aliè a la llatinitat, si és que el podem anomenar així, no l'abandonà en escriure les obres que en conservem, malgrat que ell mateix el fes

Rebut el 6 de gener de 2011. Acceptat el 27 de juny de 2011.

* Aquest treball forma part del projecte de recerca coordinat FFI2008-05556-C03-01/FILO i CODI-TECAM II, finançat pel Ministeri d'Educació i Ciència espanyol, que es desenvolupa al Centre de Documentació Ramon Llull de la Universitat de Barcelona. També s'inscriu en el marc dels treballs del Grup de Recerca Consolidat SGR «Literatura i cultura a la baixa edat mitjana» de la Generalitat de Catalunya.

objecte de canvis i adaptacions, i va contribuir a condicionar el seu horitzó d'expectatives pel que fa al públic i als destinataris d'aquests llibres. Alhora, ajuda a explicar la diversitat lingüística de què es va servir en redactar-los i difondre'ls.

La seva condició d'escriptor vernacle també s'ha de posar en relació amb el fet que en la seva preparació per dur a terme la missió que s'havia imposat no seguís uns estudis reglats a París, o a qualsevol altra universitat europea, sinó que la dugués a terme de forma autodidacta a Mallorca i a Montpeller. L'autodidactisme, tanmateix, fóra més una conseqüència de la singularitat de Llull, per bé que al mateix temps contribuís decisivament a caracteritzar-ne la producció, que no pas l'aspecte central que explicaria aquesta singularitat. Tal com s'ha dit, quan Ramon de Penyafort li va desaconsellar d'anar a la Sorbona i li va recomanar que tornés a Mallorca, és probable que l'antic general dels predicadors li parlés d'un *studium linguarum* dominicà que suposem fundat a l'illa cap a l'any 1250, llavors potser encara amb algun tipus d'activitat;¹ tampoc no es pot descartar, evidentment, que la recomanació respongués a la condició de laic madur, maridat i sense estudis universitaris de Llull, les reaccions del qual a París, passat l'entusiasme amb què degué presentar-se davant del confessor de Jaume I, eren difícils de predir.

El retorn a Mallorca no va fer sinó reforçar la seva condició d'intel·lectual de frontera. Això és així en un sentit estrictament geogràfic, ja que el situava als límits de la cristiandat llatina, molt lluny dels nuclis parisenc i romà, i també pel que fa als plantejaments adoptats en els seus textos. No en va la primera redacció, actualment perduda, del *Llibre de contemplació* és en àrab. Ell mateix el va reescriure en català, llengua amb què va compondre un bon grapat de les obres datables durant els anys previs a la seva primera sortida dels territoris de l'antiga Corona d'Aragó —també de les posteriors, tot i que el llatí hi adquirirà progressivament un major protagonisme. És sens dubte remarcable que entre les obres en català no hi hagi només textos destinats als seus conciutadans o a la cort de Jaume de Mallorca, com poden ser, dins del període inicial, el *Blaquerna* o la *Doctrina pueril*, sinó també títols d'una complexitat teològica i filosòfica important, com el *Llibre de demostracions* o els *Començaments de medicina*, per esmentar un parell de llibres escrits igualment durant els primers anys de la seva carrera apologetica, però dedicats a matèries més pròpies dels ambients universitaris que dels laics i cortesans.²

¹ Vegeu Garcías Palou (1977, 269-280), Robles (1980) i, per a una interpretació de l'entrevista amb Ramon de Penyafort i la manca de comunió entre Llull i els procediments apologetics dominicans, Bonner (1987a i 1987b).

² No és sobrer remarcar, tal com m'indica Antoni Bonner, que el *Llibre de demostracions* és l'única obra teològica, filosòfica o artística de la qual disposem únicament de testimonis catalans medievals; la versió llatina de l'obra, inclosa al volum II de l'edició maguntina (1722), va ser elaborada per Ivo Salzinger.

En el context cultural del pas del segle XIII al XIV, en què els continguts teològics, filosòfics i científics es vehiculaven majoritàriament en llatí, Ramon Llull destaca pel fet d'haver escrit una part important de les seves obres en el vulgar que parlava, el català. I per haver intervingut directament en la traducció de llibres seus en altres llengües vernacles. Aquest fet no impedeix que a partir d'un determinat moment, i sobretot a l'hora d'adreçar-se a determinats col·lectius internacionals o universitaris, atorgués al llatí un paper central en l'estratègia de difusió del seu missatge doctrinal i salvífic. Així, va fer traduir a aquesta llengua llibres que havia concebut i compost en vulgar i, especialment, va redactar en llatí una part substancial de la seva producció. Sens dubte, és sobretot a aquestes darreres obres que deu la seva reputació fora de les fronteres del domini lingüístic català. Però això no ens ha de fer perdre de vista que en els llibres de Ramon Llull el vulgar precedeix el llatí, fins i tot en aquells que va escriure en la llengua sàvia. Al cap i a la fi, es tracta d'obres inevitablement condicionades pel marc romànic en què es va desenvolupar la formació del seu autor. Des d'aquest punt de vista, qualsevol aproximació a la producció lul·liana que no tingui en compte la seva vernacularitat radical –en un sentit estrictament etimològic– corre un seriós risc de parcialitat.

En la producció lul·liana, abans que la tria lingüística hi ha l'objectiu doctrinal i apològic, al qual se subordina tota altra consideració –lingüística, estilística, de contingut o, fins i tot, de format dels còdexs que l'han de transmetre. La llengua, en mans de Llull, no és en cap cas una finalitat en si mateixa, sinó únicament un instrument al servei d'un objectiu superior. És precisament la centralitat del missatge allò que explica que Ramon fos darrere de l'elaboració de determinats manuscrits, que impulsés algunes de les traduccions que hem conservat dels seus llibres o que, per tal d'adaptar-les a nous lectors, afegís apartats a obres ja enllestides o bé n'extragués passatges i els fes circular en un context diferent. L'afany i la capacitat de Llull per acomodar els textos que componia a circumstàncies diverses, de vegades recuperant i modificant obres concebudes prèviament, té molt a veure amb el fet que en la tradició textual d'aquestes obres els procediments de composició i de transmissió –inclòs el de traducció– se superposin i sovint esdevinguin difícils de distingir.³

Arran de la recent edició de la *Doctrina pueril* dins del volum XXXIII de les mai prou ponderades ROL, en edició de Jaume Medina, m'ha semblat pertinent fer algunes observacions sobre la tradició d'aquesta obra en la llengua de Ciceró, que tinguin en compte els plantejaments culturals i lingüístics que he esbossat en

³ Vegeu, entre altres, Rubió (1961), Badia (1988 i 2009), i Badia, Santanach i Soler (2009a, 2009b, 2009c i 2010), Pistolesi (2009) i Soler (2010).

els paràgrafs anteriors. El marc teòric d'aquestes reflexions s'ha de relacionar amb la revalorització de l'aportació de Llull a la cultura en vernacle, indeslligable d'un discurs més ampli sobre la vernacularització del saber durant la baixa Edat Mitjana, en el qual he treballat en els darrers temps juntament amb Lola Badia i Albert Soler.⁴ Les observacions que segueixen depenen igualment de la recopilació de dades i de la pràctica editora desenvolupades durant la preparació del volum VII de la NEORL.⁵ I és que la tradició textual plurilingüe de la *Doctrina pueril* és especialment útil per constatar fins a quin punt tenir present el conjunt dels testimonis conservats d'una determinada obra lul·liana afavoreix una millor comprensió de cadascuna de les tradicions lingüístiques que n'han sobreviscut. Les quals, en el cas de la *Doctrina pueril*, no són poques: a més de la versió catalana original, se n'han conservat en occità, francès, espanyol i, evidentment, llatí.

En el seu moment ja vaig destacar que l'anàlisi de les relacions existents entre els testimonis de la tradició occitana, i en conseqüència l'establiment del text occità de l'obra, s'hauria hagut de beneficiar d'un estudi que no únicament tingués en compte els quatre manuscrits conservats en aquesta llengua. La comparació de les versions transmeses per aquests còdexs amb les de testimonis de les altres tradicions afavoreix una aproximació més fidedigna a les relacions existents entre els mateixos manuscrits occitans, sovint dificultada per la fragmentarietat amb què ens han arribat, i dona compte d'aspectes concrets que altrament passen inadvertits.⁶ Així mateix, permet afirmar que els quatre còdexs d'aquesta tradició es remunten a un mateix arquetip occità; és a dir, que tots quatre, malgrat les intenses manipulacions de què han estat objecte, sobretot en un parell de casos, recollits extractadament en dues miscel·lànies espirituals, són còpies d'un mateix original. D'una mateixa i única traducció occitana. Això no s'esdevé, en canvi, respecte dels també quatre testimonis de la tradició llatina.

2. Els testimonis llatins i el seu context

S'han conservat quatre manuscrits llatins de la *Doctrina pueril*, que reprodueixen tres textos diferents. Es tracta de versions prou divergents entre elles perquè en el volum dels ROL s'hagi optat per fer-ne una edició sinòptica, en

⁴ A més d'alguns dels estudis esmentats a la nota anterior, sobre el cas de Llull vegeu Pereira (en premsa) i Badia, Santanach i Soler (en premsa); per al context català, vegeu especialment Cifuentes (2002).

⁵ Vegeu Llull (2005), com també Santanach (2005), en què ja s'exposaven alguns dels aspectes desenvolupats en el present estudi.

⁶ Per a la versió occitana, vegeu Llull (1997), amb Santanach (1999), i Llull (2005, CI-CIII).

columnes separades. Per ordre d'antiguitat dels còdexs que les conserven, que, com veurem, no coincideix exactament amb l'ordre en què podem presumir que van ser elaborats els textos, cal esmentar en primer lloc els Clm 10548 i 10549 de la Staatsbibliothek de Munic, datable el primer del XIV, i del pas d'aquest segle al següent el segon; aquests testimonis, que transmeten una mateixa versió llatina de l'obra, caracteritzable per una marcada tendència vers la innovació, són identificats amb les sigles *MN* en l'edició llatina dels ROL (es tracta dels mss. *L*¹ i *L*² de l'edició publicada en NEORL). En segon lloc, s'ha de fer referència al ms. 258 de la Bibliothèque Municipale de Lió, de començament del XV (ms. *L* dels ROL, corresponent al ms. *L*³ de NEORL); hi ha indicis que assenyalen que el text llatí que transmet aquest testimoni podria haver estat promogut pel mateix Ramon Llull, malgrat que sols es conservi en un manuscrit elaborat prop d'un segle més tard. Probablement, doncs, el còdex lionès transmet el text llatí més antic dels tres que se n'han conservat: seria sorprenent que Llull hagués impulsat més d'una versió de l'obra en aquesta llengua. Finalment, s'ha d'esmentar el ms. 1072 de la Biblioteca Pública de Palma, força posterior a la resta de testimonis de tradició llatina, atès que va ser copiat en un volum del segle XVIII (ms. *P*, i *L*⁴ de NEORL).⁷

Els textos que transmeten constitueixen tres versions llatines autònomes de la *Doctrina pueril*, que parteixen, tal com posa de manifest l'estudi ecddòtic del conjunt de la tradició textual de l'obra, de tres originals diferents del text. Pròpiament, doncs, hem de parlar de tres traduccions independents les unes de les altres. A partir del creuament de dades textuais, codicològiques i històriques, és possible besllumar les circumstàncies en què es degueren elaborar aquestes versions, o si més no alguns aspectes relatius a la seva transmissió. De les tres, de la que disposem de menys dades és de la conservada als dos manuscrits de Munic. Es tracta d'un text potser producte de la consulta de diversos precedents –aparentment tots romànics–, i en qualsevol cas obra d'un traductor molt innovador, la tasca del qual dificulta la localització d'agafadors textuais que permetin situar en un lloc concret aquesta versió dins de la tradició plurilingüe del llibre.

2.1. La traducció de 1313

Tal com s'afirma al colofó del ms. 258 de la Bibliothèque Publique de Lió, «Hunc librum dictavit dominus Raymundus Lulii de Maiorica miles factum

⁷ Per a la descripció d'aquests còdexs, vegeu NEORL VII, LXV-LXVII, amb bibliografia, i la Llull DB.

anno domini m^o CCC XIII». Més enllà de l'estranyesa que causa el qualificatiu de «miles» lligat al nom de Llull, atribuïble a un traductor o a un copista que devia tenir alguna vaga noció sobre l'origen cortesà del personatge –al manuscrit també hi ha la *Vita coetanea*–, s'ha de remarcar la referència que es fa a l'èxplícit a una intervenció del mateix Llull en la composició de l'obra, i també la data que s'hi recull, que no desmenteix l'asseveració anterior. Així, la versió llatina de la *Doctrina pueril* que conté el còdex hauria estat dictada –potser cal entendre l'expressió amb el sentit d'«encarregada»– pel mateix Llull tres anys abans de la seva mort. És probable que aquest encàrrec s'hagués produït a Mallorca, així mateix esmentada al passatge citat, durant els primers mesos de l'any 1313. En efecte, ens consta que entre el juliol del 1312 i l'abril de l'any següent Llull era a l'illa, on va atorgar testament i des d'on va embarcar-se cap a Messina.⁸ Durant aquests mesos a Mallorca, els darrers que hi va passar, Llull va dedicar bona part de la seva activitat a preparar l'anada a Sicília, amb l'esperança que el rei Frederic es mostraria receptiu a les seves propostes reformadores. Amb aquest objectiu va preparar una extensa producció homilètica de caràcter pastoral i catequètic. Va redactar fins a cent vuitanta-dos sermons distribuïts en set obres diferents, el conjunt de les quals constitueix una veritable *summa sermonum*. Hi va desenvolupar diversos temes sobre els quals ja s'havia interessat, feia gairebé quaranta anys, en escriure la *Doctrina pueril*. Els títols amb què es coneixen els reculls de sermons són prou explícits pel que fa a la seva orientació doctrinal bàsica: *Sermones de decem praeceptis*, *Liber de septem sacramentis Ecclesiae*, *Liber de Pater noster*, *Liber de Ave Maria*, *Liber de virtutibus et peccatis*, *Liber de septem donis Spiritus sancti* i *De operibus misericordiae sermones*.⁹ En aquestes circumstàncies, no és gens sorprenent que el beat decidís recurar la *Doctrina pueril* i la fes traduir al llatí.

No sols el renovat interès pels materials catequètics situa versemblantment la traducció llatina del tractat pueril a Mallorca. Apunten igualment en aquesta direcció alguns dels textos deguts a seguidors de Llull que acompanyen la *Doctrina* llatina i altres títols del beat en el còdex de Lió. No perquè haguessin estat compostos per deixebles illencs, cosa que en algun cas sabem que no va ser així, sinó perquè la reunió d'aquests materials en un sol volum s'ha d'explicar com a resultat dels contactes entre grups diferents de lul·listes després de la mort del

⁸ Vegeu la introducció de Fernando Domínguez a ROL XV; per a l'estada mallorquina dels anys 1312 i 1313, vegeu també Perarnau (1985, 81-88) i Hillgarth (1991, 193-194). Per al testament, Hillgarth (2001, 87-89).

⁹ Per a aquests llibres, editats per Fernando Domínguez, vegeu ROL XV; d'aquestes obres, totes conservades en versió llatina, només ens ha arribat la versió catalana del *Llibre de virtuts e de pecats*, per al qual vegeu Llull (1990).

beat. I, en primer lloc, entre seguidors mallorquins i valencians.¹⁰ En aquest manuscrit, còpia d'un antecedent elaborat a tot estirar a mitjan xiv, hi ha almenys un parell d'obres que s'han de relacionar amb el grup lul·lista que tenim documentat, vers la primera meitat del segle, a la vora del Túria. En primer lloc, el *De arte confessionis*, que va ser escrit «in ciuitate Valencie in mense augusti anno incarnationis Domini millesimo trescentesimo decimo septimo», tal com s'indica al colofó del text; l'altre títol, també d'inspiració lul·liana, és el *Dictamen puerorum*, un testimoni de la versió catalana del qual és recollit a l'inventari de llibres de Jacme Just, de l'hospital dels beguins de València, datat l'any 1353.¹¹

La *Doctrina pueril* llatina de 1313, traduïda a Mallorca, hauria arribat a València fruit de l'intercanvi de textos entre membres dels dos grups lul·lians; en una segona etapa, hauria estat inclosa en un volum miscel·lani (l'antecedent, potser parcial, de l'actual manuscrit de Lió), juntament amb altres textos de Llull i, també, de seguidors seus, entre els quals els dos opuscles vinculats amb València. Finalment, ja en un tercer moment, aquesta vegada potser gràcies als contactes que el lul·lisme valencià havia establert amb el parisenc, una mà francesa va elaborar la còpia que actualment se'n conserva a la biblioteca de Lió.¹²

Les dades ecddòtiques de què disposem referents al text llatí datat el 1313 no desmenteixen la proximitat entre aquesta versió i l'autor de l'obra. Tot al contrari, atès que el text llatí presenta estrets punts de contacte amb dues altres traduccions de la *Doctrina*, l'occitana i la francesa, així mateix datables abans de la mort del beat. Entre els testimonis conservats d'aquestes tradicions n'hi ha un parell —el manuscrit occità E 4 Sup de la Biblioteca Ambrosiana de Milà i el francès 22933 de la Bibliothèque Nationale de France, de París— que, encara que no els podem relacionar directament amb Llull, van ser elaborats en vida seva. Les traduccions que transmeten han de ser, en conseqüència, igualment anteriors a la mort del beat. Doncs bé, la versió llatina de 1313 no sols presenta diversos errors conjuntius amb els textos occità i francès, sinó que, fins i tot, hi ha errors que evidencien que l'original d'aquesta traducció llatina no era el català, sinó que va ser elaborada prenent la versió occitana com a original. És

¹⁰ Són escasses, tanmateix, les notícies de què disposem referents als contactes entre aquests dos col·lectius de lul·listes; es concreten bàsicament en l'activitat del prevere mallorquí Bernat Garí, documentat a València almenys els anys 1318 i 1338. Per al grup lul·lista valencià, vegeu, entre altres, Carerras i Artau (1972, 231-234); Tarré (1951); Rodrigo Lizondo (1981, 251-252); Perarnau (1985); Hillgarth (1991, I, 194, 196, i 1998, 180 n. 50).

¹¹ Vegeu Rubio i Rodrigo (1992, 207 i 220).

¹² Per a la dependència del lul·lisme valencià respecte del francès, vegeu Hillgarth (1998, 321-323), que té en compte la tradició de la *Vita coetanea*, igualment conservada al còdex de Lió.

representativa d'aquesta dependència la solució adoptada en el següent passatge del text català, corresponent al capítol 81, 10:

Amable fil, si tu est clergue lo patrimoni que aurás de santa Esgleya te cové tenir *sospés*, que no torn en terra d'on es axit, per tal que sia sobrepuget a honrar e axelsar santa Esgleya e la fe catholica.¹³

En canvi, llegim a la versió occitana conservada al manuscrit ambrosià que «lo patremoni que auras te coven a tenir *sotz pes*, que non torne a la terra don es issitz».¹⁴ En un altre dels testimonis occitans –el ms. Douce 162 de la Bodleian Library d'Oxford–, s'ha afegit un article entre la preposició i el substantiu, cosa que fa la lectura errònia encara més evident. Hi llegim que el patrimoni eclesiàstic «covendra a tener *sotz los pes*». Seguint aquesta lectura, el traductor del text llatí de 1313 va interpretar el següent:

Amabilis fili, si sis clericus, patrimonium quod habes te oportet tenere *sub pedibus*, ut non reuertatur in terram, a qua existi, ut supra ascendat ad honorandum Deum et exaltandum sanctam Ecclesiam et fidem catholicam.¹⁵

Aquesta confusió no s'hauria pogut produir a partir del text català, ni a partir de cap altra traducció que no fos l'occitana, en la qual, per contra, una simple separació de les dues síl·labes de la paraula *sotspes* –o *sotzpes*– afavoria la interpretació errònia del mot.

La versió francesa depèn igualment d'un original occità, el qual, a més, havia de ser molt proper a l'antecedent emprat en elaborar la traducció llatina de 1313. No es pot descartar que fos el mateix manuscrit occità, que mestre Ramon podria haver tingut a l'abast tant en fer traslladar l'obra al francès com, ja en els darrers anys de la seva vida, en fer-la traduir al llatí. Les dues versions presenten estrets punts de contacte que posen de manifest una major proximitat entre elles que respecte a l'únic testimoni complet de la versió occitana –el manuscrit conservat a l'Ambrosiana. I és que l'antecedent del qual deriven formava part d'una branca de la tradició occitana diferent de la del còdex de Milà, en la qual ja hi havia d'haver una innovació tan destacada com és la incorporació d'un capítol fins llavors inèdit, una breu monografia sobre la cavalleria, sens dubte atribuïble a l'autor de l'obra.

¹³ Llull (2005, 218).

¹⁴ Segueixo el text de Llull (1997, 219), per bé que recupero la separació entre els mots *sotz pes* que hi ha al manuscrit.

¹⁵ Llull (2009, 427).

Llull, en escriure la primera redacció de la *Doctrina*, no degué considerar necessari parlar de l'estament cavalleresc, i no va ser fins més tard que va decidir que calia afegir-hi aquest nou capítol. Potser ho va fer poc després d'haver donat a conèixer la versió occitana, quan, això no obstant, ja en circulaven còpies, com la del manuscrit de l'Ambrosiana, que no conté l'afegit. O potser va decidir incorporar-l'hi just abans d'encarregar la francesa. Fos com fos, la seva presència en dues versions que depenen de l'occitana implica que l'origen del capítol s'hi ha de relacionar –i, doncs, que és possible que fos escrit en aquesta llengua. Ara bé, l'atzar ha propiciat que només s'hagi conservat en la versió llatina de 1313 i en els testimonis de la tradició francesa.¹⁶

Malgrat la proximitat genètica existent entre les traduccions francesa i llatina de 1313, que ens permet postular l'existència d'un antecedent occità comú i molt proper compartit per aquestes dues versions, la qualitat dels textos que transmeten és ben diversa, com també el seu grau de fidelitat respecte a l'original. El text francès, conservat en un manuscrit bellament il·luminat i dos incunables –un dels quals imprès sobre vitel·la–, és obra d'un traductor que amb més freqüència de la desitjable no entèn correctament l'original, que hi introdueix un gran nombre d'errors i que no té escrúpols a l'hora d'abreujar –o, directament, mutilar– fragments sencers del llibre. En el cas del text manuscrit, a més, va ser copiat per un escriptor que hi va introduir noves errades, no compartides pels incunables. Pel que fa al text d'aquests darrers, que en transmeten una versió pràcticament idèntica, va haver de ser profusament reelaborat a causa de la manca de qualitat de què es partia. Alguns dels canvis a què va ser sotmès, així mateix, van ser motivats per raons estilístiques, segurament per fer-lo més atractiu als seus lectors potencials.¹⁷

Res de tot això no passa en el text llatí de 1313. La feina del traductor posa de manifest una bona comprensió del text que trasllada i, fins i tot, un respecte remarcable envers el seu original. Rarament se n'allunya i tendeix a seguir molt de prop el text occità que tradueix –el qual, al seu torn, és molt fidel, sovint mot per mot, a la versió catalana.¹⁸ Aquesta proximitat al model romànic de vegades comporta, tanmateix, traslladar a la llengua sàvia estructures i formes que li són alienes o, si més no, que no gaudeixen de bona consideració entre els amants de

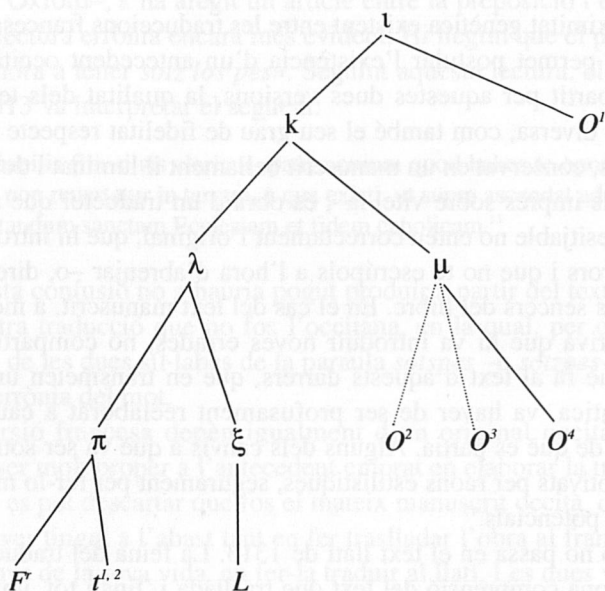
¹⁶ Per a les relacions ecdòtiques constatables entre les tres versions esmentades, vegeu Llull (2005, xcviij–civ), amb la informació crítica necessària, i 287–294 per als textos conservats del capítol afegit.

¹⁷ Per al text manuscrit francès, editat i profusament corregit per Armand Llinarès, vegeu Llull (1969); vegeu també, per als incunables, Schib (1972) i Santanach (2004).

¹⁸ Per a una hipòtesi que justificaria la proximitat existent entre la versió occitana i l'original català, igualment relacionable amb les traduccions occitanes del *Blaquerna* i, encara que amb un resultat menys reeixit, del *Llibre de meravelles*, vegeu Badia, Santanach i Soler (2009c, 384–390).

l'elegància llatina. Són ben significatives d'aquestes mancances les nombrosíssimes esmenes que un corrector del segle xv va introduir a l'única còpia conservada del text de 1313, que inclouen correccions producte de la revisió de la transcripció, però també freqüents modificacions merament estilístiques.

Per tal d'aclarir el lloc que ocupen les diverses versions i els testimonis que s'han conservat d'aquesta branca de la tradició, com també les relacions que es poden establir entre ells, els represento en l'arbre següent, que constitueix una sub branca específica dins del conjunt de la tradició textual de la *Doctrina pueril*:

¹⁹ Vegeu l'exemple d'un capítol –concretament, l'esmentat sobre la cavalleria– en què es detallen les intervencions d'aquesta segona mà, en Llull (2005, 287-289).

²⁰ La branca que depèn de *l* forma part d'una de les dues grans ramificacions en què es divideix la tradició de la *Doctrina*, la que deriva del subarquetip *β*. Les sigles corresponen als testimonis següents:

<i>O¹</i>	MILÀ, Biblioteca Ambrosiana, E 4 Sup. Manuscrit occità complet.
<i>O²</i>	OXFORD, Bodleian Library, Douce 162. Manuscrit occità fragmentari.
<i>O³</i>	PARÍS, BNF, fr. nouv. acq. 6182. Manuscrit occità fragmentari.
<i>O⁴</i>	PARÍS, BNF, fr. nouv. acq. 6504. Manuscrit occità fragmentari.
<i>L</i>	LIÓ, Bibliothèque Municipale, Fonds Général, ms. 258. Manuscrit llatí complet.
<i>Fʳ</i>	PARÍS Manuscrit francès complet.
<i>t¹</i>	<i>Le trésor des humains</i> , París, [Jean Du Pré], 1482. Edició francesa incunable.
<i>t²</i>	<i>Le trésor des humains</i> , París, [Antoine Caillaut], 1482. Edició francesa incunable.

Les ratlles discontinües que relacionen el subarquetip *μ* amb *O²* i *O³* responen al fet que, atesa la fragmentarietat d'aquests dos testimonis occitans, no és possible discernir si depenen directament d'a-

En aquest arbre, ι representa l'arquetip de la versió occitana, encara sense la incorporació del capítol sobre la cavalleria, que no trobem en O' . Aquest capítol s'hauria afegit al text a partir de κ o bé de λ (l'apartat no forma part dels testimonis occitans O^{2-4} , però el fet que siguin fragmentaris impedeix saber si es tracta d'una pèrdua o de còpies d'un antecedent en què no hi havia el capítol en qüestió). En tot cas, és segur que l'occità λ sí que l'incorporava, ja que tots els testimonis que en depenen l'han conservat. Així ho trobem en les traduccions francesa (l'arquetip de la qual representem amb π) i llatina de 1313 (ξ). D'aquests arquetips, en deriven els testimonis respectius que ens n'han arribat (F^r $t^{1,2}$ per la banda francesa, L per la llatina).

2.2. La versió llatina dels dos manuscrits de Munic

Són pocs els indicis de què disposem respecte a les circumstàncies relatives a l'elaboració i a la transmissió dels dos manuscrits llatins de Munic. La impossibilitat de conèixer més detalls sobre aquestes circumstàncies no ajuda gaire a entendre els objectius que perseguia el seu traductor, tant a l'hora de traslladar el llibre com, especialment, a la d'intervenir-hi i modificar-ne el text, cosa que fa sovint amb una gran llibertat. És probable que el Clm 10548 (el ms. M i L^1 de ROL i NEORL, respectivament), copiat al segle XIV –Josep Perarnau concreta que el text de la *Doctrina* deu ser de cap a mitjan segle²¹ provinguí de Mallorca, tenint en compte algunes de les anotacions marginals que hi ha. Hi llegim un parell de noms («Marta galceran» i «fra galceran») i, sobretot, l'acotació «mayorqua onrada» que apunten vers l'origen illenc. Posteriorment, ja al segle XV, degué passar a formar part dels rics fons de l'escola lul·liana de Barcelona, on segurament coincidí amb el seu germà Clm 10549 (el ms. N o L^2 de les edicions esmentades). És versemblant que haguem d'identificar aquests dos volums amb els dos testimonis llatins de la *Doctrina* documentats als inventaris de l'escola. I, ja al segle XVII, tots dos degueren formar part de les rastelleres de manuscrits lul·lians que la comtessa de la Manresana, de la família Erill-Llull, va proporcionar als promotors de l'edició maguntina. La majoria d'aquests manuscrits, com és sabut, van anar a raure finalment a la Staatsbibliothek de Munic.²³

quest antecedent, compartit també per O' , o bé si aquests dos testimonis en comparteixen un que no inclouria O' . Per a un *stemma* que té en compte el conjunt de la tradició, vegeu Llull (2005, cviii).

²¹ Perarnau (1982-1986, I, 143 n. 2).

²² Vegeu Bofarull (1896).

²³ Vegeu, entre altres, Tarré (1941, 178), Carreras Artau (1939-1943, II, 327-328), Batllori (1964), o Bonner (1992, 241-242).

Malgrat que els dos manuscrits transmeten el text complet del llibre (o pràcticament, ja que el Clm 10549 ha perdut alguns folis),²⁴ la inclinació del traductor vers la innovació dificulta seriosament la possibilitat de situar-los en el marc de la tradició textual de l'obra, si més no amb prou garanties. A això cal afegir que hi ha alguns indicis que plantegen que en l'elaboració d'aquesta traducció, o bé en la de l'antecedent que comparteixen els dos manuscrits que la conserven, s'hi haurien pogut tenir en compte diversos testimonis, pertanyents a les dues grans branques que conformen la tradició de la *Doctrina pueril*. Així, observem que al capítol 84, 18, hi ha un error que sembla haver-se produït a partir d'una contaminació textual que els relaciona amb el manuscrit català 609, Hisp. 66, de la mateixa Staatsbibliothek (es tracta del ms. S de NEORL):

Si est, fil, irat ne as nula tristicia en ton cor ne si as negun trebay, si vols alegrar, consolar, repozar ta anima, *encontinent* te dona en oració.²⁵

En aquest passatge, el ms. S llegeix «en enteniment», lliçó molt propera a la que trobem en els còdexs llatins: «*cum tuo intellectu recurre ad orationem*». La lliçó resultant, fruit d'un error que s'ha d'haver produït en un testimoni català, fa sentit, de manera que l'hem de considerar un error difícilment esmenable. No he detectat, això no obstant, altres errors que evidenciïn una hipotètica proximitat genètica entre aquests testimonis, de manera que és probable que S o un antecedent seu hagués estat consultat –potser només puntualment– en traduir l'obra al llatí, o bé en copiar-ne un passatge difícil o que es trobés en mal estat a l'antígraf. Avalaria aquesta possibilitat el fet que el ms. S degué formar part igualment de la biblioteca de l'escola lul·liana de Barcelona i que una part important dels testimonis de la branca a la qual pertany (la branca α) fossin copiats a Mallorca, d'on també sembla que és originari, almenys, un dels còdexs llatins de la Staatsbibliothek.²⁶ Les possibles coincidències geogràfiques pel que fa a l'origen i a l'itinerari haurien pogut facilitar el contacte dels descendents del subarquetip α amb el text de la traducció llatina dels dos volums actualment a Munic.

²⁴ Hi manquen almenys, sense comptar el foli inicial de les rúbriques, de cinc a sis folis, pèrdues que són anteriors a la foliació; hi trobem a faltar un foli entre els ff. 10v i 11 (s'ha perdut el text entre el cap. 7, 8 incl., i cap. 8, 12 incl.); 20v i 21 (del cap. 17, 6 incl., al cap. 19, 1 incl.); 32v i 33 (del cap. 31, 9 incl., al cap. 32, 8 incl.); 42v i 42[*bis*] (del cap. 43, 3 incl., al cap. 44, 8 incl.), i 52v i 53 (cap. 56, 6 incl. al 59, 8 incl.; atesa la longitud d'aquesta darrera omisió, sembla probable que hi manquin almenys un parell de folis).

²⁵ Llull (2005, 230).

²⁶ Vegeu Llull (2005, xl.vii).

A la manca d'altres evidències de la possible relació entre els manuscrits llatins de Munic i el català *S* se suma la localització d'altres variants, també de forma esporàdica, que aproximen els llatins a testimonis de l'altra branca de la tradició textual, és a dir, β . Així, per exemple, al capítol 34, 9, on llegim

Si Deus te demostra les cozes que deus fer e les que no deus fer, e tu, fil, no fas so que entens, tu abcegues los huyls de ta anima e mets-la en *carreres* tenebrozes per les quals van los peccadors a ffoch perdurable.²⁷

Els còdexs llatins muniquesos llegeixen en aquest lloc «carceribus», lliçó que retrobem en la traducció de 1313, i igualment en altres testimonis que, com ja hem dit, tenen estrets punts de contacte amb aquesta darrera. El manuscrit occità de l'Ambrosiana de Milà llegeix «carcers» (el passatge no s'ha conservat en els altres tres testimonis d'aquesta tradició, com tampoc en alguns manuscrits catalans que hi tenen afinitats genètiques), i el manuscrit francès, «char-tre». Aquest error, més que no pas l'anterior, podria haver estat induït pel context, però no deixa de ser simptomàtic de les dificultats que hi ha per relacionar els manuscrits llatins de Munic amb una branca concreta de la tradició textual de la *Doctrina pueril*.²⁸

Sobre la versió de l'obra que transmeten aquests manuscrits llatins, que, no ho oblidem, és ben probable que haguessin format part de la biblioteca de l'escola lul·liana de Barcelona, crida poderosament l'atenció l'actitud que el traductor va adoptar respecte de l'original de Llull. Contràriament als altres dos trasllats llatins del llibre, que en general es mantenen força fidels al sentit del text de què parteixen, l'autor d'aquesta segona traducció medieval va tendir a intervenir-hi de forma desacomplexada, modificant-ne el contingut, sintetitzant-ne paràgrafs sencers o prescindint-ne, i afegint-hi passatges de collita pròpia. Aquesta tendència, observable ja en els capítols inicials, és especialment accentuada en alguns apartats del darrer terç de l'obra, de contingut miscel·lani. Les innovacions que caracteritzen la traducció no són atribuïbles als copistes dels dos testimonis que se'n conserven, sinó al traductor –o, potser, al copista d'un antecedent compartit–, ja que fins i tot en els passatges que s'allunyen més de l'original s'observa una estreta literalitat entre els dos manuscrits de Munic. No sembla fora de lloc plantejar que deuen derivar d'un antecedent bastant proper, o qui sap si d'un mateix antígraf, ja que coincideixen sovint en errors poc opacs, que copistes successius haurien pogut esmenar amb facilitat.

²⁷ Llull (2005, 93).

²⁸ Per a aquesta qüestió, vegeu Llull (2005, cvii-cviii), on s'indiquen altres llocs crítics relatius als testimonis muniquesos.

Parlem, doncs, d'una traducció que de forma habitual modifica el text de Llull. De vegades, la intervenció del traductor pretén abreujar alguns capítols, com al capítol 83, «De convertir los errats», radicalment reescrit i retallat, i en què amb prou feines podem reconèixer l'inici de l'apartat i el paràgraf 6, sobre determinades actituds dels cristians que podrien afavorir la conversió de jueus i sarraïns que viuen entre cristians. El mateix s'esdevé al capítol 86, «De cors humanal», del qual els còdexs llatins només reproduïen els quatre primers paràgrafs, i prescindeixen dels següents, fins als onze que conformen el capítol en la versió original. Ara bé, no es tracta d'una ommissió merament mecànica. Al darrer paràgraf llatí recollit, el quart, llegim la interpol·lació següent:

...nullus homo uiuere posset. *Et quia si quinque sensus corporei corruptiorem uel defectum in se habeant homo infirmus efficitur.* Habeas temperanciam in cibo et potu et queras odorare aerem sanum et subtilem et bonos odores, quia talia aducent corpori sanitatem.

...nuyl hom no puria viura. Hon, per assó, sia a tu regle general que sies atrempat en ton menyar e en ton boure e en odorar sa, subtil aer. E odora odors qui no corrompen les humors en les quals se mesclen les cozes d'on lo cors pren vida.

odores: prenc la lliçó d'*N* (L^2), ja que en *M* (L^1) no és clara; potser hi diu «hedores». – *talia*: taba *N* (L^2) – *corpori*: corporis *N* (L^2).

El passatge en cursiva constitueix una síntesi, indubtablement breu, del contingut dels cinc paràgrafs següents del text català, sobre la manera com es desenvolupa el procés de percepció en els cinc senys corporals, i les causes que poden dificultar aquest procés. Una vegada s'han abreujat els paràgrafs de 5 a 9, no sorprèn que se n'ometin el desè, de contingut força complex, i l'onzè, molt breu.

Si no és per raons d'estil, o de manca d'interès per les qüestions tractades en determinats capítols, no són massa clares les motivacions que dugueren el traductor llatí a intervenir d'aquesta manera en el text de la *Doctrina pueril*. En algun cas puntual, com en el capítol 94, «Dels .iiii. elaments», potser s'hi podria cercar una voluntat moralitzadora, però això no explica pas la resta de canvis. En el lloc esmentat, el traductor llatí, després d'haver intervingut força a la resta de l'apartat i haver-ne omès passatges sencers, va substituir alguns paràgrafs del cos del capítol (aproximadament els corresponents als paràgrafs de 10 a 12 del text català)²⁹ pel passatge següent:

²⁹ Aquest passatge, en Llull (2009, 518), es fa correspondre als paràgrafs 8bis i 9bis. Aquesta identificació és discutible, atès que el passatge 7bis fa referència a les qualitats apropiades dels elements i sem-

Peccatis hominum sit corruptio in elementis, et peccatis et corruptione elementorum homines incurrunt diuersas infirmitates et cicius moriuntur. Quanto magis appropinquamus fini mundi tanto crescunt malicie et gencium peccata, et elementa sunt magis corrupta et homines solito minus uiuunt.

et peccatis et corruptione: manca en *M* (*L*¹). – *mundi*: mundo *M* (*L*¹).

Malgrat la proximitat textual entre els dos volums llatins, hi ha gairebé tres capítols en els quals aquesta literalitat es perd. Es tracta del passatge que va del capítol 15, 3, al capítol 17, 6, que presenta dues redaccions diferents en els còdexs muniquesos. La divergència deriva del fet que en el ms. 10548 aquest fragment va ser afegit posteriorment a l'elaboració del manuscrit. En efecte, es troba en l'únic bifoli de pergamí del volum, copiat per una mà que no retrobem en altres folis del còdex. Aquest full és format pels actuals ff. 7 i 15; és en aquest darrer on hi ha els passatges divergents. Tot sembla indicar que el full de pergamí en va substituir un altre de perdut durant el segle xv. La situació del bifoli original, el més extern del primer quadern corresponent al text lul·lià, degué afavorir que el plec s'esqueixés per la zona del llom i, doncs, que un dels dos folis que el constituïen –el corresponent a l'actual f. 15– se'n despregués. En un primer moment és probable que només se'n perdrés aquest, però no el que formava bifoli amb ell, corresponent a l'actual f. 7, on hi havia l'inici del text lul·lià. A l'hora de restituir el text desaparegut, es degué considerar preferible substituir el full sencer, per evitar que un foli solt es perdés de nou; potser igualment amb l'objectiu d'evitar que es tornés a esqueixar es va optar per fer servir pergamí, i no paper com a la resta del còdex. Aleshores, partint de l'hipotètic f. 7 original, se n'hauria copiat el text al primer foli de pergamí. Això explicaria que, malgrat que la mà que va copiar el text de l'actual f. 7 i el text divergent del f. 15 és la mateixa, el del f. 7 sigui pràcticament idèntic al de l'inici del ms. 10549, llevat d'algunes diferències menors.³⁰ En canvi, per al text del f. 15 va ser necessari cercar una nova font. A continuació, a tall de mostra, recullo els paràgrafs de 3 a 5 del capítol 15 segons les dues versions:

bla haver estat inspirat pel paràgraf 9 del text català; el mateix s'esdevé amb els paràgrafs 10bis, sobre les complexions, i 11bis, que per contingut –si més no el primer– correspondria al paràgraf 13 català, perquè s'hi parla de la relació entre els elements i les complexions humanes.

³⁰ Aquestes divergències permeten descartar que el ms. 10549 (*N* *L*²) hagués estat usat per recuperar el text del foli inicial perdut en el ms. 10548 (*M* *L*¹), més enllà del fet que no s'hagués emprat igualment per restituir el text perdut del f. 15. Així, per exemple, llegim en les invocacions inicials: «Deus honorabilis gloriose domine noster cum gracia et benedictione uestra incipit liber de Doctrina puerili» *M* (*L*¹) i «Gloriose et uener[a]bilis domine Deus noster cum gracia et bene[di]ccione tua hunc librum incipimus qui est de Doctrina principis puerilis» *N* (*L*²). A més, als passatges inicials de l'obra s'hi poden detectar altres divergències menors, com ara l'omissió en *N* (*L*²) de la dignitat divina de «dominium» (cap. 1, 5), no compartida per *M* (*L*¹).

CLM 10548

[3] Cum Dei filio placuit incarnari et nouam legem dedit populis christianis | [f. 15] tunc fuit facta transmutacio festi sabbati ad diem dominicam ut significaretur quod sicut Deus benedictus incepit creare mundum in die dominica, sic fieret festum in die dominica tunc quando per recreatione filius Dei humanum genus recreauit.

Deus: al ms. «Deo».

[4] Scias filii quod in principio quando homo incipit facere aliquod opus homo habet intencionem ad complementum illius operis. Et propter hoc decens fuit secundum diuinam ordinationem quod in illa die in qua fuit mundus inceptus et recreatus fieret festum in quo regraciaretur Deo de principio operis et de eius perfeccione.

[5] Ffestum est filii propter hoc quod uadas ad ecclesiam causa obediendi et honorandi presbiterum loco Dei et ut audias uerba quae dicet tibi de Deo et quod ei confitearis peccata tua et offeras sibi tuum corpus et animam et quod des sibi de bonis huius seculi que Deus tibi commissit.

CLM 10549

[3] Cum Dei filio placuit incarnari et nouam legem dedit populis christianis, tunc dies sabati in diem dominicum est translatus ad significandum quod sicut Deus ab inicio incepit mundum creare in die dominica et resurrexit in die dominica, sic conueniens fuit quod festiua foret dies dominica, et ecid[...] dendum umbra [...].

[4] [...] quod in principio quando incipit homo opus aliquod operari intendit et cogitat illud opus ducere ad effectum. Vnde secundum diuinam ordinationem conueniens fuit ut illa die qua Deus incepit mundum creare et a morte dominus suscitauit, festiuitas ageretur in qua homo Deo gracias ageret de principio et perfeccione sui operis admirandi.

Vnde: al ms. a continuació hi ha «secundum», ratllat.

[5] Festum fili fid ideo ut ad ecclesiam proficiscens Deum pro salute anime deprecetur, presbitero obediens tenenti locum Dei, et eum honores, et uerba Dei que tibi retulit audias diligenter, et tua peccata [con]fiteri presbitero et quod ei tuum [corpus] et animam offeras et [de] bonis temporalibus a Deo tibi commissis ei tamquam patri | [f. 19v] spiritali partem largiaris.

presbitero': después de la p- hi ha un parell de lletres ratllades.

La distància que hi ha entre les dues versions d'aquests capítols conservades als manuscrits de Munic és prou evident, malgrat que el passatge recollit sigui breu, fins al punt que es pot plantejar que les versions del text que transmeten podrien ser producte de dues traduccions diferents o, si més no, còpies d'antecedents distanciat. El passatge afectat pel canvi de model, això no obstant, és massa curt per treure'n conclusions fonamentades. Tampoc no es pot descartar que ens trobem davant d'una traducció feta expressament, a partir d'una font que no hem identificat, amb l'objectiu de restituir els passatges desapareguts per la pèrdua d'un foli. Encara que el text del f. 15v del ms. 10548 s'acaba al paràgraf sisè del capítol 17, la manca d'un foli en el ms. 10549 que afecta el text pràcticament a partir d'aquest mateix lloc impedeix reprendre la comparació entre els dos manuscrits fins al capítol 19, 1.³¹ En els capítols posteriors retrobem el mateix grau de coincidència que hi havia abans del capítol 15, 3.

La comparació dels passatges en què els volums de Munic s'allunyen posa de manifest, de nou, la marcada tendència vers la innovació del traductor de la versió llatina que transmeten. L'antecedent del qual es van copiar –o potser traduir– els fragments del f. 15 de pergamí del ms. 10548 era, en canvi, força més fidel a l'original lul·lià. Per suplir la pèrdua d'aquest foli, doncs, es va utilitzar un testimoni bastant més conservador que no pas el model que s'havia utilitzat per copiar inicialment el còdex.

2.3. *Fra Bartomeu Forners i la traducció del còdex de Palma*

El ms. 1072 de la Biblioteca Pública de Palma, únic testimoni de la tercera traducció llatina de la *Doctrina pueril*, va ser copiat al segle XVIII pel franciscà mallorquí Bartomeu Forners. Es tracta d'un volum de dimensions petites (185 x 116 mm), tot i que compost per 465 pàgines que contenen una desena de textos diferents; és escrit amb una lletra de mida reduïda, amb moltes abreviatures, que en alguna pàgina supera la quarantena de ratlles de text. El contingut d'aquest petit però dens volum, com també el del seu germà bessó, el ms. 1003 de la mateixa biblioteca, escrit igualment de mà de fra Bartomeu, s'ha de relacionar amb el període d'estudi que el franciscà va passar a Magúncia per formar-se amb l'impulsor de l'edició maguntina, Ivo Salzinger, i amb Ludwig Heydel. En el ms. 1003 hi ha diverses obres lul·lianes, en bona part artístiques i lògiques, mentre que al ms. 1072 els textos es decanten pel contingut catequètic i homilètic,

³¹ Es tracta d'un foli perdut entre els actuals 20v i 21 del ms. 10549; vegeu més amunt la n. 24.

alhora que recull alguns títols místics, obra de l'alsacià Johannes Tauler o de santa Brígida de Suècia, que ens consta que formaven part de les lectures que es duïen a terme a l'hora dels àpats a l'estudi maguntí. Hi ha també una *Questio iuridica* potser atribuïble al mateix Salzinger.³²

La *Doctrina pueril* llatina és el primer text que hi ha al ms. 1072; hi és precedida de sengles *indices capitum et verborum* (ff. 1-7) destinats a facilitar la localització del contingut del tom. Les característiques del còdex, tant pel que fa als títols que inclou com respecte a la seva manejabilitat, evidencien que es tracta d'un manuscrit de treball. Alguns dels materials que el componen podrien haver-se conservat independentment durant algun període, com mostra l'enfosquiment més acusat del paper d'alguns plecs; el fet que s'hagin conservat junts fa igualment probable que fos el mateix Forners qui en propiciés l'enquadernació conjunta.

Tampoc no es pot descartar que fra Bartomeu, a més d'haver estat el copista del volum, hagués elaborat ell mateix la traducció llatina de la *Doctrina pueril* que s'hi conserva. En aquest sentit és ben significatiu l'impuls que fra Forners, i altres personatges documentats en el seu entorn, segurament seguint l'exemple d'Ivo Salzinger, van donar a la traducció d'obres vernacles de Llull. El seu germà Miquel va dur a terme una versió llatina del *Llibre de santa Maria*, enllestida l'any 1744 al convent franciscà de Salamanca, i dos anys abans havia aparegut a la mateixa ciutat una edició en espanyol de la *Doctrina pueril*, en una data en què si més no fra Bartomeu residia a la ciutat castellana.³³ L'interès del franciscà pel tractat catequètic podria ser igualment testimoni per la presència d'una altra traducció espanyola del text, parcial i independent de la impresa, conservada en el ms. 49 de la Causa Pia Lul·liana, en el qual també es van copiar tres opuscles que han estat atribuïts a Forners. Aquesta segona *Doctrina pueril* en llengua castellana presenta nombroses glosses marginals d'orientació didàctica, que potser es podrien relacionar amb la docència impartida per fra Bartomeu a Palma o a Salamanca; val a dir que la mà del copista d'aquest còdex sembla diferent de la que s'ha identificat amb la del franciscà.

Apunta vers un possible origen mallorquí d'aquesta traducció, o potser del seu original, l'estret parentiu que s'ha pogut remarcar entre el text del ms. 1072 i un altre testimoni del llibre, també modern, actualment al fons de la Societat Arqueològica Lul·liana, que té la particularitat de reivindicar-se «Traduit de llengua lamosina á usual Mallorquina» (es tracta del ms. C de NEORL). El

³² Per a la biografia de Forners, com també per a les seves activitats lul·lianes, vegeu Santanach (2007), amb bibliografia; específicament sobre el contingut dels volums esmentats, pp. 146-149.

³³ Vegeu Carreras Artau (1939-1943, II, 360), i Santanach (2007, 153-154).

grau de proximitat existent entre la traducció llatina i aquest volum, datable entre el final del xvii i el començament del xviii, permet afirmar que comparteixen un mateix antecedent.

Parlant de les relacions ecclòtiques que es poden resseguir entre la versió del ms. 1072 i altres testimonis del text, també cal fer referència als punts de contacte que es detecten, segurament fruit d'una consulta ocasional, amb un testimoni que ja hem trobat implicat en un altre cas de possible contaminació: el manuscrit català 609, Hisp. 66, de la Staatsbibliothek de Munic. En relació amb el text de la *Doctrina* copiat en aquest còdex –o en un antecedent seu– he esmentat més amunt un possible contacte esporàdic que s'hauria pogut produir amb la traducció llatina de Munic. Doncs aquest text comparteix, almenys, una amplificació sens dubte significativa amb els testimonis llatí i «mallorquí» de Palma. Tots tres manuscrits formen part de la branca α , per bé que els dos volums moderns comparteixen un mateix antecedent del qual, en canvi, no deriva el ms. 609, Hisp. 66. El passatge afegit es troba al final de la invocació inicial de l'obra, just després de l'esment del títol. El seu text, d'acord amb els tres testimonis implicats, és el següent:

SB 609, Hisp. 66	SAL	BP, 1072
...la qual es de tan gran necessitat que sens aquesta doctrina no pot hom haver ne posseyr la gran gloria celestial a la quall nos aport lo creador nostre.	...qui es de tan gran necessitat, que sens esta doctrina lo home no pot tenir, ni posseir gran gloria celestial á la qual nos aport Nostre Creador.	...qui est tam magnae necessitatis quod sine hac doctrina homo non potest habere nec posidere magnam celestem gloriam ad quam nos perducat N. Creator.

Aquesta innovació també es podria explicar partint del fet que els tres manuscrits afectats, tot i dependre de subarquetips diferents, formen part d'una mateixa branca, α , tal com s'ha dit. Podria ser, per tant, que l'amplificació s'hagués produït en el mateix antecedent α i fos comuna a tots els testimonis que en depenen. Aleshores, caldria que els còdexs que no la comparteixen l'haguessin omesa. Aquesta explicació sembla bastant menys econòmica que una consulta puntual entre l'antecedent del manuscrit català de Munic, d'una banda, i el que comparteixen el llatí del ms. 1072 i el còdex actualment a la Societat Arqueològica, de l'altra.³⁴

³⁴ Per a més detalls sobre aquest passatge, vegeu Llull (2005, LXXVI-LXXVII).

Sense negar un possible origen anterior de la traducció llatina conservada a Palma, que també s'ha defensat,³⁵ les dades de què disposem no ens permeten documentar-la abans del segle XVIII. Tenint en compte, a més, el context en què se situa, vinculada a Mallorca i amb deixebles illencs de Salzinger estretament implicats amb la difusió de les obres catalanes del beat en altres llengües, l'opció –gairebé diria la temptació– de situar-ne l'elaboració en el segle esmentat pren una força considerable.

3. Per concloure

Els textos llatins de la *Doctrina pueril* estan, com hem vist, relacionats de forma complexa amb la resta de la tradició de l'obra, essencialment romànica. Més, fins i tot, que les altres dues traduccions medievals, l'occitana i la francesa, que depenen en tots dos casos d'un arquetip del qual deriva el conjunt de la tradició conservada en aquestes llengües. Els testimonis llatins que ens han arribat del tractat catequètic, en canvi, són fruit, almenys, de tres operacions de traducció autònomes, emparentades amb branques i subbranques diferents de la tradició textual de l'obra. Dic que són producte d'almenys tres traduccions diferents perquè no tenim prou dades per plantejar si els passatges en què el ms. *M* divergeix del seu germà *N* són presos d'una de les tres versions –si fos així, es tractaria d'un testimoni procedent d'una branca allunyada de les còpies conservades–, d'una quarta traducció o bé si es tracta d'una versió llatina feta *ad hoc* únicament per omplir el buit deixat per la pèrdua d'un foli.

Les dades procedents de notícies i testimonis conservats dels textos llatins parlen d'un interès sostingut, encara que en circumstàncies diverses, per disposar d'una versió llatina de l'obra. L'any 1313 Llull degué creure convenient fer-ne preparar una traducció, en una decisió que és ben coherent amb la indicació que va consignar al seu testament, aquell mateix any, referent a la difusió d'altres textos seus en romanç i en llatí. Encara durant el segle XIV se'n va preparar una nova versió, molt innovadora, dos testimonis de la qual van entrar a formar part de la biblioteca de l'escola lul·liana de Barcelona. En dates properes, un copista francès va elaborar la còpia de la traducció de 1313 conservada a Lió. I finalment, fent un salt fins al segle XVIII, fra Bartomeu Forners va transcriure el text d'una tercera traducció –que potser havia dut a terme ell mateix– en un còdex de petites dimensions, però ben proveït de materials, sobretot lul·lians i homilètics. Tot això es va produir en estret contacte amb testimonis de l'obra

³⁵ Vegeu la introducció a ROL XXXIII, 35-37.

escrits en altres llengües, que inevitablement van deixar el seu rastre en els textos llatins.

Segurament el de la *Doctrina pueril*, amb una tradició textual tan ramificada, amb relacions gens senzilles entre testimonis pertanyents a versions lingüístiques diverses, és un cas força excepcional, sols assimilable al d'alguns altres –pocs– textos lul·lians. Posa de manifest, però, fins a quin punt pot ser productiu i aclaridor dur a terme una aproximació que tingui en compte el conjunt de la tradició, i que ho faci no únicament des d'una perspectiva ecdòtica, sinó també respecte a l'anàlisi dels còdexs conservats i, és clar, a les circumstàncies històriques en què es va desenvolupar l'elaboració de les obres i la seva transmissió. Ja fos en la llengua original o ja fos en qualsevol de les traduccions de què va ser objecte.

Bibliografia

- Badia (1988) = Lola Badia, «Ramon Llull i la tradició literària», *EL* 28, pp. 121-138, reimprès dins Lola Badia, *Teoria i pràctica de la literatura en Ramon Llull*, Assaig, 10 (Barcelona: Quaderns Crema, 1992), pp. 73-95.
- Badia (2009) = Lola Badia, «Literature as an *ancilla Artis*: The Transformation of Science into Literature According to Robert Pring-Mill and Ramon Llull», *Hispanic Research Journal* 10.1, pp. 18-28.
- Badia, Santanach i Soler (2009a) = Lola Badia, Joan Santanach i Albert Soler, «La llengua i la literatura de Ramon Llull: llocs comuns, malentesos i propostes», *Els Marges* 87, pp. 73-90.
- (2009b) = Lola Badia, Joan Santanach i Albert Soler, «Per la lingua di Raimondo Lullo: un'indagine intorno ai manoscritti in volgare di prima generazione», *Medioevo Romanzo* XXXIII, 1, pp. 49-72.
- (2009c) = Lola Badia, Joan Santanach i Albert Soler, «Le rôle de l'occitan dans la production et la diffusion des œuvres de Raymond Lulle (1274-1289)», dins *La voix occitane. Actes du VIIIe Congrès de l'Association Internationale d'Études Occitanes. Bordeaux, 12-17 octobre 2005*, I, réunis et édités par Guy Latry (Bordeaux: Presses Universitaires de Bordeaux), pp. 369-408.
- (2010) = Lola Badia, Joan Santanach i Albert Soler, «Els manuscrits lul·lians de primera generació als inicis de la *scripta* librària catalana», dins *Translatar i transferir: la transmissió dels textos i el saber (1200-1500). Primer col·loqui internacional del Grup Narpan «Cultura i literatura a la baixa edat mitjana» (22 i 23 de novembre de 2007)*, ed. d'Anna Alber-

- ni, Lola Badia i Lluís Cabré (Tarragona / Santa Coloma de Queralt: Universitat Rovira i Virgili / Obrador Edèndum), pp. 61-90.
- (en premsa) = Lola Badia, Joan Santanach i Albert Soler, «Ramon Llull, escriptor vernacle», dins *Homenatge a Anthony Bonner i J.N. Hillgarth*.
- Batlloori (1964) = Miquel Batlloori, «Pourquoi les manuscrits lulliens de Munich ne se trouvent pas à la Vaticane?», dins *Mélanges Eugène Tisserant*, VI, Ciutat del Vaticà, pp. 121-128. Reimprès dins Miquel Batlloori, *Ramon Llull i el lul·lisme. Obra completa*, II, a cura d'Eulàlia Duran, coord. Josep Solervicens, pròleg d'Albert Hauf, Biblioteca d'Estudis i Investigacions, 19 (València: 3 i 4), pp. 175-182.
- Bofarull i Sans (1896) = Francisco de Bofarull i Sans, *El testamento de Ramón Lull y la escuela luliana en Barcelona* (Barcelona). Reimprès dins *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* 5, pp. 435-479.
- Bonner (1987a) = Anthony Bonner, «L'aprenentatge intel·lectual de Ramon Llull», dins *Studia in honorem prof. M. de Riquer*, II (Barcelona: Quaderns Crema), pp. 11-20.
- (1987b) = Anthony Bonner, «Ramon Llull i Mallorca», dins Anthony Bonner i Pere J. Llabrés, *Ramon Llull i Mallorca. Gregori IX i l'església mallorquina* (Palma de Mallorca: Centre d'Estudis Teològics de Mallorca), pp. 5-17.
- (1992) = Anthony Bonner, «El patrimoni bibliogràfic lul·lià de Mallorca», *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* 48, pp. 239-250.
- Carreras i Artau (1972) = Tomàs i Joaquim Carreras i Artau, «Dues notes sobre el lul·lisme trecentista. I, Els apòcrifs lul·lians de València. II, Antiguitat de la llegenda alquimista de Llull», *EL XVI*, 2-3, pp. 231-239.
- Cifuentes (2002) = Lluís Cifuentes, *La ciència en català a l'edat mitjana i al renaixement*, Col·lecció Blaquerna 3 (Barcelona / Palma de Mallorca: Universitat de Barcelona / Universitat de les Illes Balears). N'hi ha una segona edició, ampliada, del 2006.
- García Pastor, Hillgarth i Pérez Martínez (1965) = Jesús García Pastor, J. N. Hillgarth i Lorenzo Pérez Martínez, *Manuscritos lulianos de la Biblioteca Pública de Palma* (Barcelona / Palma de Mallorca: Biblioteca Balmes / Biblioteca Pública de Palma).
- Garcías Palou (1977) = Sebastián Garcías Palou, *El Miramar de Ramon Llull* (Palma: Instituto de Estudios Baleáricos / CSIC).
- Hillgarth (1991) = Jocelyn N. Hillgarth, *Readers and Books in Majorca, 1229-1550*, 2 vols. (París: Centre National de la Recherche Scientifique).
- (1998) = Jocelyn N. Hillgarth, *Ramon Llull i el naixement del lul·lisme*, a cura d'Albert Soler, amb la col·laboració d'Anna Alberni i Joan Santa-

- nach, Textos i Estudis de Cultura Catalana, 61 (Barcelona: Curial Edicions Catalanes / Publicacions de l'Abadia de Montserrat).
- (2001) = Jocelyn N. Hillgarth, *Diplomatari lul·lià*, traducció de documents de Lluís Cifuentes, Col·lecció Blaquerna, 1 (Barcelona: Universitat de Barcelona / Universitat de les Illes Balears).
- Llull (1969) = Raymond Lulle, *Doctrine d'enfant. Version médiévale du ms. fr. 22933 de la B.N. de Paris*, ed. d'Armand Llinarès, Bibliothèque Française et Romane, Série B: Éditions Critiques de Textes, 7 (Paris: Librairie C. Klincksieck, 1969).
- (1990) = Ramon Llull, *Llibre de virtuts e de pecats*, ed. de Fernando Domínguez, NEORL I (Palma de Mallorca: Patronat Ramon Llull). N'hi ha segona edició, revisada: 2008.
- (1997) = Ramon Llull, *La versione occitanica della «Doctrina pueril» di Ramon Llull*, ed. de Maria Carla Marinoni, Studi e Ricerche (Milà: Edizioni Universitarie di Lettere, Economia e Diritto, 1997).
- (2005) = Ramon Llull, *Doctrina pueril*, edició crítica de Joan Santanach i Suñol, NEORL VII (Barcelona / Palma de Mallorca: Patronat Ramon Llull).
- (2009) = Ramon Llull, *Raimundi Lulli Opera Latina, Tomus XXXIII, 7-9. De doctrina puerili et Orationes et contemplationes intellectus*, edició de Jaume Medina, Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis, CCXV (Turnhout: Brepols, 2009).
- Perarnau (1982-1986) = Josep Perarnau, *Els manuscrits lul·lians medievals de la «Bayerische Staatsbibliothek» de Munic. I. Vols amb textos catalans (Apèndix: Inventari d'obres lul·lianes en català). II. Vols de textos llatins*, 2 vols., Studia, Textus, Subsidia, III i IV (Barcelona: Facultat de Teologia de Catalunya).
- (1985) = Josep Perarnau, «El lul·lisme, de Mallorca a Castella a través de València. Edició de l'Art abreujada de confessió», ATCA 4, pp. 61-172.
- Pereira (en premsa) = Michela Pereira, «Ramon Llull e la filosofia in volgare», dins *Icrea Conference on Science and Society in the Crown of Aragon. The Vernacularisation of Knowledge and the Shaping of European Linguistic Identities in the Age of Llull and Eiximenis*, ed. Anna Alberni, Lola Badia, Lluís Cifuentes i Alexander Fidora (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat).
- Pistolessi (2009) = Elena Pistolessi, «Tradizione e traduzione nel corpus lulliano», SL 49, pp. 3-50.
- Robles (1980) = Laureano Robles, «El “Studium Arabicum” del capítulo dominicano de Toledo de 1250. Antecedentes del “Miramar” de Ramon Llull», EL XXIV, 1, pp. 23-47.

- Rodrigo Lizondo (1981) = Mateu Rodrigo Lizondo, «La protesta de Valencia de 1318 y otros documentos inéditos referentes a Arnau de Vilanova», *Dynamis. Acta Hispanica ad Medicinae Scientiarumque Historiam Illustrandam* I, pp. 241-273.
- Rubió i Balaguer (1961) = Jordi Rubió i Balaguer, «L'expressió literària en l'obra lul·liana», *EL V*, 1-2, pp. 133-144. Reimprès dins Jordi Rubió i Balaguer, *Ramon Llull i el lul·lisme*, pròleg de Lola Badia, Obres de Jordi Rubió i Balaguer, 11 (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985), pp. 300-314.
- Rubio Vela i Rodrigo Lizondo (1992) = Agustí Rubio Vela i Mateu Rodrigo Lizondo, «Els beguins de València en el segle XIV. La seua casa-hospital i els seus llibres», dins *Miscel·lània Sanchis Guarner*, III, ed. d'Antoni Ferrando (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat), pp. 185-227.
- Santanach (1999) = Joan Santanach Suñol, «[ressenya de Llull 1997]», *SL* XXXIX, pp. 128-131.
- (2004) = Joan Santanach Suñol, «De traduccions lul·lianes i edicions incunables: a propòsit de *Le trésor des humains*», *Randa* 53 (= *Homenatge a Miquel Batllori*, 6), pp. 5-16.
- (2005) = Joan Santanach Suñol, «Manuscrits, còpies i traduccions. Ramon Llull i la transmissió de la *Doctrina pueril*», dins *Actes de les I Jornades Internacionals Lul·lianes «Ramon Llull al segle XXI»* (Palma, 1, 2 i 3 d'abril de 2004), edició a cura de Maria Isabel Ripoll Perelló, Col·lecció Blaquerna, 5 (Palma de Mallorca: Universitat de Barcelona / Universitat de les Illes Balears), pp. 297-324.
- (2007) = Joan Santanach Suñol, «La Magúncia de Salzinger i altres records lul·lians de fra Bartomeu Forners», *SL* XLVII, 102, *Volum commemoratiu del 50è aniversari de la revista*, pp. 141-174.
- Schib (1972) = Gret Schib, «*Le trésor des humains*. Incunable contenant la traduction française de la *Doctrina pueril* de Ramon Llull», *Romania* XCIII, pp. 113-123.
- Soler (2010) = Albert Soler Llopart, «Els manuscrits lul·lians de primera generació», *Estudis Romànics* 32, pp. 179-214.
- Tarré (1941) = Josep Tarré, «Los códices lulianos de la Biblioteca Nacional de París», *AST* 14, pp. 155-182.
- Tarré (1951) = José Tarré, «Un quadrienni de producció lul·lística a València (1335-1338)», *Studia Monographica & Recensiones* VI, pp. 22-30.

Paraules clau

Lul·lisme, *Doctrina pueril*, traduccions llatines, Escola lul·liana, Bartomeu Forners.

Key Words

Lullisme, *Doctrina pueril*, Latin translations, Lullian School, Bartomeu Forners.

BIBLIOGRAFIA LUL·LÍSTICA

Resum

La tradició llatina de la *Doctrina pueril* presenta estrets punts de contacte amb la resta de la tradició textual de l'obra. Ho evidencia el fet que els quatre testimonis llatins que se'n conserven depenen de tres traduccions diferents, produïdes a partir d'originals independents entre si. La versió més antiga, datada l'any 1313, va ser elaborada a partir d'un testimoni de la traducció occitana. Més difícil és, en canvi, identificar l'antecedent català de la segona traducció llatina medieval, obra d'un traductor molt innovador i intervencionista. Pel que fa a la tercera traducció, tots els indicis assenyalen que s'ha de relacionar amb el cercle lul·lístic en què, durant el segle XVIII, va desenvolupar la seva activitat el mallorquí fra Bartomeu Forners.

Abstract

The Latin translation of the *Doctrina pueril* presents close points of contact with the rest of the textual tradition of the work. This is clear from the fact that the four Latin testimonies preserved represent three different translations produced from originals independent of one another. The oldest version, dating from 1313, was done from a testimony of the Occitan translation. It is more difficult, however, to identify the Catalan antecedent of the second medieval Latin translation, the work of a very innovative and interventionist translator. As for the third translation, all indications point to a relation with the Lullistic circle within which, during the 18th century, the Majorcan fra Bartomeu Forners was active.